

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
L. A. GEELHOED

της 21ης Φεβρουαρίου 2002¹

I – Εισαγωγή

1. Η Marie-Nathalie D’Hoop, βελγικής ιθαγενείας, μετά από τέσσερα έτη μέσης εκπαίδευσής στη Γαλλία, ολοκλήρωσε στη χώρα αυτή τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή της και ο γαλλικός τίτλος σπουδών της αναγνωρίστηκε από τις βελγικές αρχές ως ισότιμος προς το εθνικό πιστοποιητικό σπουδών. Αφού επέστρεψε στο Βέλγιο, πραγματοποίησε πανεπιστημιακές σπουδές. Κατόπιν, υπέβαλε αίτηση προκειμένου να της χορηγηθεί το λεγόμενο «επίδομα αναμονής». Το επίδομα αναμονής προορίζεται για νεαρούς ανέργους οι οποίοι αναζητούν για πρώτη φορά εργασία και, εκτός από μια χρηματική παροχή, περιλαμβάνει το δικαίωμα συμμετοχής σε διάφορα προγράμματα απασχολήσεως. Η αίτησή της απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι δεν πληρούσε την προβλεπόμενη από τον νόμο προϋπόθεση να έχει ολοκληρώσει τη μέση εκπαίδευσή της σε εκπαιδευτικό ίδρυμα της χώρας της.

2. Βάσει αυτών των πραγματικών περιστατικών, το Tribunal du travail de Liège

υπέβαλε στο Δικαστήριο το ερώτημα αν το κοινοτικό δίκαιο απαγορεύει σε κράτος μέλος να αρνείται να παράσχει σε υπήκοό του, ο οποίος αναζητεί για πρώτη φορά εργασία, το δικαίωμα λήψεως επιδόματος αναμονής λόγω του ότι ο αιτών δεν ολοκλήρωσε τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή του σε εκπαιδευτικό ίδρυμα της χώρας του, αλλά σε άλλο κράτος μέλος.

3. Με το προδικαστικό του ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί αποκλειστικώς από το Δικαστήριο να ερμηνεύσει το άρθρο 39 ΕΚ και το άρθρο 7 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας². Από την απόφαση περί παραπομπής και από τη διαδικασία προέκυψε όμως ότι η εκτίμηση πρέπει να πραγματοποιηθεί εντός ευρύτερου πλαισίου. Πράγματι, η Μ.-Ν. D’Hoop δεν επικαλέστηκε την ιδιότητά της ως εργαζομένης, αλλά μάλλον τη γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου που απαγορεύει κάθε δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγενείας.

4. Οι υποβληθείσες παρατηρήσεις καθιστούν σαφές ότι με την υπό κρίση υπόθεση υποβάλλονται κατ’ ουσίαν στην κρίση του

1 – Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ολλανδική.

2 – ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33.

Δικαστηρίου δύο προβλήματα. Πρώτον, πρέπει να εξετασθεί αν και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, υπό ποια ιδιότητα μπορεί η M.-N. D'Hoop να επικαλεσθεί το κοινοτικό δίκαιο ως προς τη δική της συγκεκριμένη περίπτωση. Η ιδιαιτερότητα εν προκειμένω έγκειται στο ότι δεν της χορηγήθηκε επίδομα όχι λόγω της ιθαγενείας ή του τόπου κατοικίας της, αλλά λόγω του ότι ολοκλήρωσε τη μέση εκπαίδευσή της σε εκπαιδευτικό ίδρυμα άλλου κράτους μέλους. Στη συνέχεια, πρέπει να κριθεί αν η M.-N. D'Hoop υπήρξε θύμα αδικαιολόγητης δυσμενούς διακρίσεως λόγω ιθαγενείας, υπό την έννοια του άρθρου 12 ΕΚ.

II — Το εθνικό δίκαιο

5. Η εφαρμοστέα βελγική νομοθεσία αναγνωρίζει στους νέους που έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους και αναζητούν για πρώτη φορά εργασία δικαίωμα επιδόματος αναμονής. Κατά το άρθρο 36 του βασιλικού διατάγματος της 25ης Νοεμβρίου 1991, περί της ανεργίας³, προκειμένου να δικαιούται επίδομα αναμονής, το νεαρό άτομο πρέπει να πληροί διάφορες προϋποθέσεις. Δυνάμει του άρθρου 36, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, στοιχείο α, του βασιλικού διατάγματος, μία από αυτές τις προϋποθέσεις είναι

«να έχει περατώσει τον δεύτερο ανώτερο κύκλο σπουδών ή τον δεύτερο κατώτερο κύκλο σπουδών τεχνικής ή επαγγελματικής

καταρτίσεως σε ίδρυμα οργανωμένο, αναγνωρισμένο ή επιδοτούμενο από μια κοινότητα».

6. Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, με την απόφαση Επιτροπή κατά Βελγίου⁴, έκρινε το 1996 ότι αυτή η προϋπόθεση συνιστά διάκριση εις βάρος των τέκνων των διακινουμένων εργαζομένων και, συνεπώς, ότι αντιβαίνει στο κοινοτικό δίκαιο και ειδικότερα στο άρθρο 39 ΕΚ και στο άρθρο 7 του κανονισμού 1612/68.

7. Κατόπιν τούτου, την 1η Ιανουαρίου 1997 τέθηκε σε ισχύ μια νέα διάταξη⁵, το στοιχείο h του άρθρου 36, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, η οποία απονέμει το δικαίωμα λήψεως επιδόματος αναμονής σε όσους έχουν πραγματοποιήσει σπουδές ή έχουν τύχει εκπαιδεύσεως εντός άλλου κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, και συγχρόνως πληρούν δύο προϋποθέσεις. Πρώτον, ο νεαρός πρέπει να υποβάλει έγγραφα από τα οποία να προκύπτει ότι οι σπουδές ή η εκπαίδευση είναι του ίδιου επιπέδου και ισότιμες προς τις προβλεπόμενες στο άρθρο 36, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, στοιχείο g. Δεύτερον, κατά τον χρόνο υποβολής της αιτήσεως για τη χορήγηση επιδόματος, ο νεαρός πρέπει να είναι συντηρούμενο τέκνο διακινουμένων εργαζομένων, υπό την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ, οι οποίοι διαμένουν στο Βέλγιο.

4 — Απόφαση της 12ης Σεπτεμβρίου 1996, C-278/94 (Συλλογή 1996, σ. I-4307).

5 — Βασιλικό διάταγμα της 13ης Δεκεμβρίου 1996, *Moniteur Belge* της 31ης Δεκεμβρίου 1996.

3 — *Moniteur Belge* της 31ης Δεκεμβρίου 1991.

III — Πραγματικό πλαίσιο, διαδικασία και προδικαστικό ερώτημα

8. Η Μ.-Ν. D'Hoop είναι βελγικής ιθαγενείας. Αφού κατά τα δύο πρώτα έτη φοίτησε στο ευρωπαϊκό σχολείο των Βρυξελλών, ολοκλήρωσε τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή της το 1991 στη Lille της Γαλλίας. Η Γαλλική Κοινότητα του Βελγίου αναγνώρισε τον κτηθέντα στη Γαλλία τίτλο σπουδών ως ισότιμο προς το βελγικό πιστοποιητικό ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσής, το οποίο παρέχει πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση. Στη συνέχεια, η Μ.-Ν. D'Hoop πραγματοποίησε πανεπιστημιακές σπουδές στο Βέλγιο μέχρι και τις 23 Σεπτεμβρίου 1995. Από τις 27 Σεπτεμβρίου 1995 μέχρι και τις 26 Ιουνίου 1996 ήταν εγγεγραμμένη ως αιτούσα εργασίας σε κατάλογο γραφείου ευρέσεως εργασίας.

9. Στις 20 Ιουνίου 1996 η D'Hoop ζήτησε από το Office national de l'emploi (στο εξής: ONEM) να της χορηγήσει επίδομα αναμονής. Καθόσον έχει σημασία για την υπό κρίση υπόθεση, η αίτησή της απορρίφθηκε διότι δεν είχε τύχει της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσής της σε εκπαιδευτικό ίδρυμα οργανωμένο, αναγνωρισμένο ή επιδοτούμενο από κοινότητα, σύμφωνα με την προϋπόθεση του άρθρου 36, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, στοιχείο α, του βασιλικού διατάγματος της 25ης Νοεμβρίου 1991.

10. Η Μ.-Ν. D'Hoop προσέφυγε κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Tribunal du travail de Liège. Με απόφαση της 17ης Ιου-

νίου 1998, το Tribunal αποφάσισε να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Στο μέτρο που από την ερμηνεία που το Δικαστήριο έχει ήδη δώσει στο άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ και στο άρθρο 7 του κανονισμού 1612/68 προκύπτει ότι το άρθρο 36 του βασιλικού διατάγματος της 25ης Νοεμβρίου 1991 δεν εμποδίζει τη χορήγηση επιδομάτων αναμονής σε συντηρούμενο από διακινούμενο κοινοτικό εργαζόμενο σπουδαστή ο οποίος έχει περατώσει σπουδές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε εκπαιδευτικό ίδρυμα κράτους μέλους εκτός του Βελγίου, πρέπει οι διατάξεις αυτές να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι απαγορεύουν επίσης να εμποδίζει αυτό το άρθρο 36 του βασιλικού διατάγματος της 25ης Νοεμβρίου 1991 τη χορήγηση επιδομάτων αναμονής σε Βέλγο σπουδαστή ο οποίος βρίσκεται σε αναζήτηση πρώτης εργασίας και έχει, ομοίως, περατώσει σπουδές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε ίδρυμα κράτους μέλους εκτός του Βελγίου;»

11. Η Μ.-Ν. D'Hoop άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως αυτής. Με απόφαση της 16ης Μαρτίου 2001, το Cour du travail de Liège έκρινε ότι, μολονότι η τροποποίηση που επέφερε στο άρθρο 36 του βασιλικού διατάγματος του 1991 το βασιλικό διάταγμα της 13ης Δεκεμβρίου 1996 άρχισε να ισχύει μόλις την 1η Ιανουαρίου 1997, ήτοι μετά την υποβολή της αιτήσεως για τη χορήγηση επιδόματος αναμονής, η τροποποίηση αυτή πρέπει παρά ταύτα να έχει εφαρμογή εν προκειμένω, λαμβανομένης υπόψη της ισχύουσας νομολογίας, πράγμα το οποίο άλλωστε δεν αμφισβητούν οι διάδικοι. Επιπλέον, το Cour du travail επιβεβαίωσε την πρωτοβάθμια απόφαση και ανάπεμψε την υπόθεση στο Tribunal du travail de Liège.

12. Αφού το εθνικό δικαστήριο πληροφορήσε το Δικαστήριο για το ανασταλτικό αποτέλεσμα της εφέσεως κατά της αποφάσεως περί παραπομπής, η εξέταση της υποθέσεως από το Δικαστήριο ανεστάλη μέχρι την έκδοση αποφάσεως του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου είχε ασκηθεί η έφεση. Η απόφαση αυτή περιήλθε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 26 Μαρτίου 2001.

13. Εν τω μεταξύ, την 1η Οκτωβρίου 1998 είχε ήδη περατωθεί η έγγραφη διαδικασία. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η Μ.-Ν. D'Hoop, το ΟΝΕΜ, η Βελγική Κυβέρνηση και η Επιτροπή. Η επ' ακροατηρίου συζήτηση διεξήχθη στις 20 Νοεμβρίου 2001, κατά την οποία εκπροσωπήθηκαν η Μ.-Ν. D'Hoop, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βόρειας Ιρλανδίας και η Επιτροπή. Κατόπιν αιτήματος του Δικαστηρίου, κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση εξετάσθηκε μεταξύ άλλων η πρόσφατη νομολογία που αφορά τις διατάξεις της Συνθήκης περί ιθαγενείας της Ενώσεως.

IV — Νομική εκτίμηση

A — Το πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης

14. Προκειμένου να κριθεί το ζήτημα αν η Μ.-Ν. D'Hoop βρίσκεται σε διεπόμενη από το κοινοτικό δίκαιο κατάσταση ως προς την οποία μπορεί να επικαλεσθεί την αρχή του

κοινοτικού δικαίου περί απαγορεύσεως κάθε διακρίσεως λόγω ιθαγενείας⁶, θα αναλύσω πρώτα κατωτέρω τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων και των υπηρεσιών. Στη συνέχεια, θα εξετασθούν οι κατά τη γνώμη μου κρίσιμες στην παρούσα υπόθεση διατάξεις περί ιθαγενείας της Ενώσεως. Τέλος, θα ασχοληθώ με δύο επιπλέον θέματα σχετικά με τις πρόσφατες εξελίξεις στην πολιτική της Κοινότητας.

1. Οι διατάξεις της Συνθήκης περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων και των υπηρεσιών

15. Η Μ.-Ν. D'Hoop και η Επιτροπή επισήμαναν με τις γραπτές παρατηρήσεις τους ότι η Μ.-Ν. D'Hoop μπορεί ενδεχομένως να επικαλεσθεί τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων. Η δυνατότητα αυτή της παρέχεται εφόσον έχει την ιδιότητα του διακινουμένου εργαζομένου ή την ιδιότητα του μέλους οικογενείας διακινουμένου εργαζομένου.

16. Βάσει της νομολογίας του Δικαστηρίου, ένας νεαρός που αναζητεί για πρώτη φορά εργασία δεν έχει την ιδιότητα του εργαζομένου υπό την έννοια του κοινοτικού δικαίου. Με την απόφαση Επιτροπή κατά Βελγίου, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα ειδικά προγράμματα απασχολήσεως, τα οποία, λαμβαν-

6 — Δεν αμφισβητείται ότι η χορήγηση επιδόματος αναμονής όπως αυτό της κύριας δίσης εμπίπτει καθ' εαυτήν στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης. Το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει, μεταξύ άλλων, ότι το εν λόγω βελγικό επίδομα αναμονής αποτελεί κοινωνικό πλεονέκτημα, υπό την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68. Βλ. απόφαση Επιτροπή κατά Βελγίου, προσαρτηθείσα, σκέψη 25.

νομένων υπόψη των ιδιαιτεροτήτων τους, σχετίζονται με την ασφάλιση κατά της ανεργίας, εκφεύγουν του καθαυτού τομέα της προσβάσεως σε απασχόληση, ο οποίος καλύπτεται από το άρθρο 39 ΕΚ και από τον τίτλο Ι του κανονισμού 1612/68, ειδικότερα δε από το άρθρο 3, παράγραφος 1, αυτού. Κατά παγία νομολογία, η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, σε σχέση με εθνική ρύθμιση που άπτεται της ασφάλισης κατά της ανεργίας, προϋποθέτει ότι το πρόσωπο που την επικαλείται είχε ήδη πρόσβαση στην αγορά εργασίας μέσω της ασκήσεως πραγματικής και γνήσιας επαγγελματικής δραστηριότητας, η οποία του έχει απονεμίσει την ιδιότητα του εργαζομένου υπό την έννοια του κοινοτικού δικαίου⁷. Κατά το Δικαστήριο, τούτο εξ ορισμού δεν συμβαίνει στην περίπτωση των νέων που αναζητούν για πρώτη φορά εργασία⁸.

17. Στην υπό κρίση υπόθεση, η προαναφερθείσα νομολογία έχει κατά τη γνώμη μου την εξής έννοια. Η κοινοτική έννοια του όρου εργαζόμενος ερμηνεύεται ευρέως, αλλά υπάρχουν ορισμένα σαφή όρια. Ένας νεαρός ο οποίος ασκεί δραστηριότητες τόσο ασήμαντες ώστε να είναι περιθωριακές και παρεπόμενες δεν μπορεί να θεωρηθεί εργαζόμενος υπό την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ⁹. Κατά μείζονα λόγο, ο χαρακτηρισμός αυτός αρμόζει ακόμη λιγότερο σε νεαρό ο οποίος

δεν έχει ακόμη εργαστεί καθόλου. Η Μ.-Ν. D'Hoop ζητεί να της χορηγηθεί επίδομα ως νεαρό άτομο που αναζητεί για πρώτη φορά εργασία και, υπό την ιδιότητά της αυτή, δεν μετέχει ακόμη στην αγορά εργασίας.

18. Δεν αμφισβητείται ωσαύτως ότι οι γονείς της Μ.-Ν. D'Hoop δεν μετανάστευσαν στη Γαλλία προκειμένου να ασκήσουν εκεί επαγγελματική δραστηριότητα, υπό την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Μ.-Ν. D'Hoop δήλωσε ρητώς ότι οι γονείς της παρέμειναν στο Βέλγιο κατά το διάστημα που η κόρη τους ολοκλήρωνε τη μέση εκπαίδευσή της στην Lille. Συνεπώς, η Μ.-Ν. D'Hoop δεν μπορεί να επικαλεσθεί τα παρεπόμενα δικαιώματα τα οποία ο κανονισμός 1612/98 απονέμει στα μέλη των οικογενειών των διακινουμένων εργαζομένων. Κατά μείζονα λόγο δεν μπορεί να επικαλεσθεί τα δικαιώματα τα οποία, βάσει της σήμερα εφαρμοστέας βελγικής νομοθεσίας, κατόπιν τροποποιήσεως και συντελεία της αποφάσεως Επιτροπής κατά Βελγίου, αναγνωρίζονται και στα τέκνα των μη Βέλγων διακινουμένων εργαζομένων που κατοικούν στο Βέλγιο¹⁰.

19. Επομένως, λαμβάνω ως αφετηρία το γεγονός ότι οι διατάξεις περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων δεν έχουν εφαρμογή εν προκειμένω.

20. Πρέπει περαιτέρω να εξετασθεί αν η Μ.-Ν. D'Hoop, ως αποδέκτρια υπηρεσιών

7 – Απόφαση Επιτροπής κατά Βελγίου, προπαρατεθείσα, σκέψεις 39 και 40. Το Δικαστήριο παραπέμπει, όσον αφορά τη χορήγηση σπουδαστικού επιδόματος, στην απόφαση της 21ης Ιουνίου 1988, 197/86, Brown (Συλλογή 1988, σ. 3205, σκέψη 21), και, όσον αφορά τη χορήγηση κρατικής χρηματικής συνδρομής, στην απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 1992, C-357/89, Rauilin (Συλλογή 1992, σ. I-1027, σκέψη 10).

8 – Απόφαση Επιτροπής κατά Βελγίου, προπαρατεθείσα, σκέψη 40.

9 – Βλ., επί παραδείγματι, απόφαση Rauilin, προπαρατεθείσα, σκέψη 13.

10 – Μία ενδεχόμενη λύση κατ' αναλογίαν προς την απόφαση της 25ης Φεβρουαρίου 1999, C-90/97, Swaddling (Συλλογή 1999, σ. I-1075), στην οποία αναφέρθηκε η Επιτροπή με τις γραπτές παρατηρήσεις της.

εκπαιδύσεως μπορεί να επικαλεσθεί τις διατάξεις της Συνθήκης περί ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Μπορεί να θεωρηθεί ότι ο υπό εξέταση κανονισμός μπορεί να εμποδίσει τους κατοικούντες στο Βέλγιο μαθητές βελγικής ιθαγενείας να ολοκληρώσουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους σε άλλο κράτος μέλος, διότι λόγω του κανονισμού αυτού χάνουν σε μεταγενέστερο στάδιο το δικαίωμα λήψεως επιδόματος αναμονής. Αυτή η εναλλακτική υπόθεση δεν προβλήθηκε από κανένα διάδικο, αλλά παρά ταύτα πιστεύω ότι είναι χρήσιμο να εξετασθεί η πιθανότητα αυτή.

21. Λαμβάνοντας επίσης υπόψη τη σπουδαιότητα της εκατέρωθεν των συνόρων επαγγελματικής εκπαίδευσης για την κοινοτική πολιτική, όπως προέβλεπε το τότε ισχύον άρθρο 128 ΕΟΚ, και τη σχέση της με την ελεύθερη κυκλοφορία, το Δικαστήριο ήδη από το 1985 έκρινε με την απόφαση Gravier ότι «η πρόσβαση και η συμμετοχή σε κύκλους εκπαίδευσης» εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου¹¹. Η παροχή εκπαίδευσης συνιστά δραστηριότητα η οποία αναμφισβήτητα πρέπει να χαρακτηριστεί παροχή υπηρεσιών υπό την έννοια της Συνθήκης και ένας φοιτητής ή ένας μαθητής μπορεί ενδεχομένως να θεωρηθεί ως λήπτης μιας υπηρεσίας εκπαίδευσης.

22. Το άρθρο 50 ΕΚ όμως απαιτεί η παροχή υπηρεσιών να πραγματοποιείται κατά κανόνα αντί αμοιβής. Τούτο σημαίνει ότι η

αμοιβή αποτελεί την οικονομική αντιπαροχή της εν λόγω υπηρεσίας¹². Με την απόφαση Humbel, το Δικαστήριο έκρινε ότι το χαρακτηριστικό αυτό δεν υφίσταται προκειμένου περί μαθημάτων διδασκομένων σε τεχνολογικό ινστιτούτο το οποίο ανήκει στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση που παρέχεται στο πλαίσιο του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Με τη δημιουργία και την εφαρμογή ενός τέτοιου συστήματος, το κράτος δεν αποβλέπει στην άσκηση αμειβομένων δραστηριοτήτων, αλλά εκπληρώνει την αποστολή του απέναντι στον πληθυσμό του στον κοινωνικό, πολιτιστικό και εκπαιδευτικό τομέα. Εξάλλου, το εν λόγω σύστημα χρηματοδοτείται, κατά γενικό κανόνα, από τον δημόσιο προϋπολογισμό και όχι από τους μαθητές ή τους γονείς τους¹³.

23. Σε περίπτωση επομένως κατά την οποία η εκπαίδευση δεν χρηματοδοτείται από τον κρατικό προϋπολογισμό, αλλά εξ ολοκλήρου ή κατά μεγάλο μέρος από τους ίδιους τους φοιτητές ή από τους γονείς τους, δεν αποκλείεται η εφαρμογή των διατάξεων περί παροχής υπηρεσιών. Εν προκειμένω, στη δικογραφία δεν παρέχονται διευκρινίσεις βάσει των οποίων θα μπορούσε να κριθεί το ζήτημα αν η εκπαίδευση της οποίας έτυχε η Μ.-Ν. D'Hoop στη Γαλλία παρέχεται αντί χρηματικής αμοιβής, υπό την έννοια ότι η εκπαίδευση παρέχεται επί παραδείγματι σε ιδιωτικό εκπαιδευτικό ίδρυμα του οποίου η λειτουργία βασιίζεται στην εμπορική εκμετάλλευση¹⁴.

11 — Απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1985, 293/83, Gravier (Συλλογή 1985, σ. 593, σκέψεις 19 έως 25).

12 — Παγία νομολογία, βλ. επί παραδείγματι απόφαση της 27ης Σεπτεμβρίου 1988, 263/86, Humbel (Συλλογή 1988, σ. 5365, σκέψεις 17 έως 19).

13 — Το γεγονός ότι, ενίοτε, οι μαθητές ή οι γονείς τους υποχρεούνται να καταβάλλουν αμοιβή ή δίδακτρα, ως συνεισφορά στις δαπάνες δεν ασκεί επιρροή εν προκειμένω, κατά το Δικαστήριο. Βλ. απόφαση Humbel, προπαρατεθείσα, σκέψεις 18 και 19.

14 — Κατά την προφορική διαδικασία, ο εκπαιδευτικός της Μ.-Ν. D'Hoop δεν ήταν σε θέση να απαντήσει σε ερώτημα που του υποβλήθηκε όσον αφορά την αμοιβή.

24. Ακόμη όμως και αν υποθεθεί ότι η M.-N. D'Hoop έτυχε ιδιωτικής εκπαίδευσως αντί αμοιβής στη Γαλλία και ότι έχουν εφαρμογή τα άρθρα 49 και 50, πρέπει περαιτέρω να διαπιστωθεί αν συντρέχει περιορισμός στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, εφόσον για τη χορήγηση επιδόματος αναμονής απαιτείται ο δικαιούχος να έχει ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή του στη χώρα του. Κατά παγία νομολογία, το άρθρο 49 ΕΚ απαγορεύει την εφαρμογή οποιασδήποτε εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως που έχει ως αποτέλεσμα να καθίσταται η παροχή υπηρεσιών μεταξύ κρατών μελών δυσκολότερη απ' ό,τι η παροχή υπηρεσιών που πραγματοποιείται αποκλειστικώς στο εσωτερικό ενός κράτους μέλους¹⁵.

25. Η προϋπόθεση του βελγικού δικαίου ουδόλως εμποδίζει τα εκπαιδευτικά ιδρύματα άλλων κρατών μελών να παρέχουν τις υπηρεσίες τους στους Βέλγους υπηκόους. Στη χειρότερη των περιπτώσεων, θα μπορούσε να προβληθεί ο ισχυρισμός ότι η κανονιστική ρύθμιση μπορεί να αποτρέψει τους Βέλγους μαθητές από την παρακολούθηση μαθημάτων σε εκπαιδευτικά ιδρύματα άλλων κρατών μελών. Το Δικαστήριο ανέπτυξε το επιχείρημα περί αποτροπής στον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών, κυρίως με την απόφαση Kohll και με την απόφαση Smits και Peerbooms. Οι υποθέσεις αυτές αφορούσαν την προϋπόθεση που έθεταν τα ταμεία ασφαλίσεως υγείας στους ασφαλισμένους, ότι δηλαδή απαιτείτο προηγούμενη έγκριση προκειμένου αυτοί να απευθυνθούν σε εγκατεστημένους εντός άλλων κρατών μελών παρέχοντες ιατρική περίθαλψη. Κατά το Δικαστήριο, μια τέτοια προϋπόθεση αποτελεί, τόσο για τους ασφαλισμένους όσο και για τους παρέχοντες

περίθαλψη, εμπόδιο στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών¹⁶.

26. Υπό τις συνθήκες αυτές όμως, πρέπει να αποδειχθεί η ύπαρξη άμεσης σχέσεως μεταξύ της εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως που προβλέπει την προηγούμενη έγκριση και της χρήσεως των υπηρεσιών των παρεχόντων περίθαλψη οι οποίοι είναι εγκατεστημένοι εντός άλλων κρατών μελών. Εν προκειμένω, ουδόλως τίθεται θέμα τέτοιας άμεσης σχέσεως. Η επιρροή που ασκεί η επίμαχη προϋπόθεση μπορεί να είναι μόνον έμμεση και περιθωριακή. Πράγματι, από τη στιγμή που ένας μαθητής επιλέγει να παρακολουθήσει και να περατώσει τον δευτεροβάθμιο κύκλο σπουδών του στο Βέλγιο ή σε άλλο κράτος μέλος, θα παρέλθουν λογικά κάποια έτη πριν αυτός ενδεχομένως βρεθεί αντιμέτωπος με τις προϋποθέσεις χορηγήσεως επιδομάτων αναμονής που προβλέπει το βασιλικό διάταγμα το οποίο αφορά η παρούσα υπόθεση. Οι περιοριστικές συνέπειες που έχει η προσβαλλόμενη προϋπόθεση επί της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών είναι κατά τη γνώμη μου τόσοον αβέβαιες και έμμεσες, ώστε δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εμποδίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών μεταξύ των κρατών μελών¹⁷.

16 — Απόφαση της 28ης Απριλίου 1998, C-158/96, Kohll (Συλλογή 1998, σ. I-1931, σκέψη 35), απόφαση Smits και Peerbooms, προπαρατεθείσα, σκέψη 69. Βλ. επίσης, εντός άλλου πλαίσιου, όσον αφορά την κυκλοφορία των μισθωτών και των μη μισθωτών, την απόφαση της 7ης Ιουλίου 1992, C-370/90, Singh (Συλλογή 1992, σ. I-4265, σκέψη 19): «Υπέρτος κράτους μέλους θα μπορούσε να αποτραπεί αυτό το να αφήσει τη χώρα καταγωγής του προκειμένου να ασκήσει έμμοθη ή μη έμμοθη δραστηριότητα, κατά την έννοια της Συνθήκης, στο έδαφος άλλου κράτους μέλους αν δεν μπορούσε να γίνει, όταν θα επέστρεφε στο κράτος μέλος του οποίου έχει την ιδιγένεια για να ασκήσει εντός αυτού έμμοθη ή μη έμμοθη δραστηριότητα, διευκολύνει τον σχετιών με την είσοδο και τη διαμονή ισοδινύμων τουλάχιστον προς αυτές που μπορεί να διαθέτει συνάμει της Συνθήκης ή του παραγωγού δικαίου, στο έδαφος άλλου κράτους μέλους».

17 — Πρβλ. συναφώς, όσον αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, την απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 1999, C-44/98, BASF (Συλλογή 1999, σ. I-6269, σκέψη 21).

15 — Βλ., προσφάτως, απόφαση της 12ης Ιουλίου 2001, C-157/99, Smits και Peerbooms (Συλλογή 2001, σ. I-5473, σκέψη 61).

27. Η Μ.-Ν. D'Hoop δεν εμπίπτει ούτε στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής των διατάξεων της Συνθήκης περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, ενώ από τα διαθέσιμα στοιχεία δεν προκύπτει ότι αυτή μπορεί να επικαλεσθεί βασίμως τις διατάξεις της Συνθήκης περί παροχής υπηρεσιών.

28. Ωστόσο, η προπαρατεθείσα νομολογία δεν στερείται σημασίας. Οι ανωτέρω καθώς και άλλες αποφάσεις εμφανίζουν μια εξέλιξη του κοινοτικού δικαίου όσον αφορά το πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης στον τομέα της κυκλοφορίας των προσώπων και της εκπαίδευσης. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί επίσης συνέπεια της εκ μέρους του Δικαστηρίου ευρείας ερμηνείας του πεδίου εφαρμογής της αρχικής Συνθήκης ΕΟΚ. Κατόπιν της εξέλιξης αυτής περιελήφθησαν στον πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης συμφέροντα που δεν είναι πρωτίστως οικονομικά, όπως η πρόσβαση στην εκπαίδευση, και, ως εκ τούτου έχει εφαρμογή επ' αυτών η θεμελιώδης αρχή που απαγορεύει τη δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγενείας. Κατόπιν, οι συντάκτες της Συνθήκης και ο κοινοτικός νομοθέτης ακολουθήσαν την νομολογία αυτή, αναγνωρίζοντας στους κοινοτικούς υπηκόους διάφορα δικαιώματα τα οποία δεν συνδέονται άμεσα με τις οικονομικές συναλλαγές. Τούτο μπορεί να αποτελέσει αφετηρία προκειμένου να δοθεί απάντηση στο υπο εξέταση προδικαστικό ερώτημα¹⁸.

2. Οι διατάξεις της Συνθήκης περί ιθαγενείας της Ενώσεως

29. Η Επιτροπή και οι εκπρόσωποι της Μ.-Ν. D'Hoop εξέτασαν την ένδικη διαφορά υπό το πρίσμα των διατάξεων της Συνθήκης περί ιθαγενείας της Ενώσεως οι οποίες, από της συνάψεως της Συνθήκης του Μάαστριχτ, περιλαμβάνονται στα άρθρα 17 έως και 22 ΕΚ. Ως υπήκοος κράτους μέλους που διέμεινε νομίμως στο έδαφος άλλου κράτους μέλους προκειμένου να πραγματοποιήσει σπουδές εντός του κράτους αυτού, η Μ.-Ν. D'Hoop εμπίπτει, κατ' αυτούς, στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής των διατάξεων αυτών της Συνθήκης. Το άρθρο 17 ορίζει ότι η ιδιότητα του πολίτη της Ενώσεως συνεπάγεται τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που προβλέπει η Συνθήκη. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται το προβλεπόμενο στο άρθρο 12 δικαίωμα του ατόμου να μην υφίσταται διάκριση λόγω ιθαγενείας εντός του καθ' ύλην πεδίου εφαρμογής της Συνθήκης, όπως αυτό έχει κατά τον χρόνο εφαρμογής της εισάγουσας δυσμενή διάκριση διατάξεως¹⁹.

30. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ο εκπρόσωπος της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βόρειας Ιρλανδίας αντέκρουσε την άποψη αυτή, διότι κατ' αυτόν η Μ.-Ν. D'Hoop δεν μπορεί εν προκειμένω να επικαλεσθεί τις διατάξεις της Συνθήκης περί ιθαγενείας της Ενώσεως. Τούτο θα συνέβαινε, αν η Μ.-Ν. D'Hoop είχε τύχει επαγγελματικής εκπαίδευσης εντός άλλου κράτους μέλους, δραστηριότητα η οποία εμπίπτει στο πεδίο των αρμοδιοτήτων της Κοινότητας. Οι γενικές σπουδές τις οποίες ολοκλήρωσε η Μ.-Ν. D'Hoop στη Γαλλία δεν εμπίπτουν στις αρμοδιότητες της Κοινότητας, κατά την κυβέρνηση αυτή.

18 — Τούτο δε, κατ' ουσίαν, και διά της θεσπίσεως του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ 2000, C 364, σ. 1).

19 — Απόφαση της 12ης Μαΐου 1998, C-85/96, Martínez Sala (Συλλογή 1998, σ. I-2691, σκέψεις 61 έως 63).

31. Κατά το Δικαστήριο, η ιδιότητα του πολίτη της Ενώσεως «τείνει να αποτελέσει τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών»²⁰. Η εφαρμογή των διατάξεων περί ιθαγενείας της Ενώσεως εξαρτάται από το νομικό και το πραγματικό πλαίσιο της συγκεκριμένης περιπτώσεως. Κατά τη γνώμη μου, είναι βέβαιο ότι η Μ.-Ν. D'Hoop, βελγικής ιθαγενείας, ως πολίτης της Ενώσεως, άσκησε εν προκειμένω το δικαίωμά της να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα εντός άλλου κράτους μέλους. Πράγματι, το άρθρο 18 ΕΚ απονέμει σε κάθε πολίτη της Ενώσεως «το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών». Η ελεύθερη διακίνηση ρυθμίστηκε λεπτομερέστερα στο παράγωγο κοινοτικό δίκαιο με τις λεγόμενες οδηγίες περί του δικαιώματος διαμονής. Οι κανονιστικές ρυθμίσεις αυτές παρέχουν στους πολίτες της Ενώσεως τη δυνατότητα να απολαύουν άλλων δικαιωμάτων πλην αυτών που τους απονέμει το κοινοτικό δίκαιο, μεταξύ των οποίων η ελευθερία διαμονής προκειμένου να τύχουν εκπαίδευσης ενός άλλου κράτους μέλους. Κατά τη διαμονή της στη Γαλλία, η Μ.-Ν. D'Hoop έτυχε εκπαίδευσης η οποία αναγνωρίζεται ως ισότιμη στο Βέλγιο. Επομένως, επρόκειτο περί διαμονής την οποία ο κοινοτικός νομοθέτης έχει προβλέψει και ρητώς²¹ και η οποία εμπίπτει, κατά τη γνώμη μου, στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης.

32. Ένα σημαντικό προηγούμενο που αφορά συγχρόνως την εκπαίδευση, την κυκλοφορία των προσώπων και την ιθαγένεια της Ενώσεως αποτελεί η απόφαση Grzelczyk. Με την

απόφαση αυτή, το Δικαστήριο έκρινε προσηφάτως ότι ο πολίτης της Ενώσεως ο οποίος παρακολουθεί πανεπιστημιακές σπουδές εντός κράτους μέλους διαφορετικού από το κράτος του οποίου είναι υπήκοος δικαιούται να επικαλεσθεί την απαγόρευση του άρθρου 12 ΕΚ, σε συνδυασμό με το δικαίωμα που του απονέμει το άρθρο 18 ΕΚ να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών. Το Δικαστήριο εξέδωσε την απόφασή του βασιζόμενο στην εξέλιξη της Συνθήκης δια της προσθήκης των διατάξεων που αφορούν την ιθαγένεια και των διατάξεων που αφορούν την εκπαίδευση και την επαγγελματική εκπαίδευση και αναφερόμενο στην οδηγία περί του δικαιώματος διαμονής των σπουδαστών. Ο R. Grzelczyk ήταν Γάλλος υπήκοος ο οποίος έτυχε στο Βέλγιο τετραετούς πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, κατά τη διάρκεια δε των τριών πρώτων ετών των σπουδών του, κάλυπτε μόνος του τα έξοδα διαβίωσής του και το τέταρτο και τελευταίο έτος, λόγω του φόρτου των μαθημάτων του δεν ήταν πλέον σε θέση να συνάψει σχέση εργασίας. Χωρίς ελάχιστο εισόδημα δεν θα εδικαιούτο πλέον άδεια παραμονής στο Βέλγιο. Κατόπιν της εκμέρους του Δικαστηρίου ερμηνείας των προεκτεθεισών διατάξεων όμως, το δικαίωμά του να εισπράττει την παροχή που εξασφαλίζει το κατώτατο όριο διαβίωσης δεν μπορεί να εξαρτάται από το αν αυτός εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού 1612/68, εφόσον η προϋπόθεση αυτή δεν ισχύει για τους Βέλγους υπηκόους²².

33. Στην υπό κρίση υπόθεση, παρουσιάζεται η αντίστροφη κατάσταση. Η Μ.-Ν. D'Hoop δεν αντιμετωπίζει εμπόδια ως προς το

20 — Απόφαση της 2ής Σεπτεμβρίου 2001, C-184/99, Grzelczyk (Συλλογή 2001, σ. I-6193, σκέψη 31).

21 — Βλ., συναφώς, την οδηγία 93/96/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 29ης Οκτωβρίου 1993, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των σπουδαστών (ΕΕ L 317, σ. 59), καθώς και τα σημεία 41 έως 43 των παρούσων προτάσεων.

22 — Βλ. απόφαση Grzelczyk, προπαρατεθείσα, σκέψεις 34 έως 37 και 46.

δικαιώμά της κυκλοφορίας και διαμονής²³. Αντιθέτως, υπό τη «θεμελιώδη ιδιότητά» της ως πολίτη της Ενώσεως, άσκησε ανεμπόδιστα το δικαίωμα του άρθρου 18 ΕΚ να διαμείνει στη Γαλλία ως Βελγίδα υπήκοος. Στη χώρα εκείνη είχε τη δυνατότητα να τύχει δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης επί τέσσερα έτη και επιπλέον να ολοκληρώσει τις σπουδές αυτές με τη λήψη πτυχίου το οποίο είναι αναγνωρισμένο στο Βέλγιο ως ισότιμο του εθνικού πιστοποιητικού ολοκληρώσεως σπουδών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η αναγνώριση του Γαλλικού πτυχίου από τις αρχές της γαλλόφωνης κοινότητας του Βελγίου απορρέει από την υποχρέωση που επιβάλλει το κοινοτικό δίκαιο προς αμοιβαία αναγνώριση των πτυχίων και άλλων πιστοποιητικών, αρχή η οποία έχει σταθερά θεμέλια εντός της Κοινότητας²⁴.

34. Αποκλειστικώς και μόνο λόγω των σπουδών της στη Γαλλία στερήθηκε η Μ.-Ν. D'Hoop το δικαίωμα να λάβει επίδομα αναμονής. Κατ' αναλογία προς την απόφαση Grzelczyk, η απόφαση του Δικαστηρίου μπορεί μόνο να ορίζει ότι, υπό τις συνθήκες της υπό κρίση περιπτώσεως, η Μ.-Ν. D'Hoop έχει δικαίωμα να επικαλεσθεί την προβλεπόμενη στο άρθρο 12 ΕΚ απαγόρευση της δυσμενούς διακρίσεως λόγω ιθαγενείας. Οσάκις ένας πολίτης της Ενώσεως δικαιούται να επικαλεσθεί τη απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων προκειμένου να προ-

στατευθεί από την προσβολή του δικαιώματος διαμονής υπό την έννοια του άρθρου 18 ΕΚ, τότε πρέπει να συνάγεται το ίδιο συμπέρασμα όσον αφορά έναν πολίτη της Ενώσεως ο οποίος θεωρεί ότι υπήρξε θύμα άνισης μεταχειρίσεως ακριβώς διότι άσκησε το δικαίωμα που απορρέει από το άρθρο 18 ΕΚ, κατά τρόπο ο οποίος επιπλέον έχει και πάλι σημασία από πλευράς κοινοτικού δικαίου. Η λήψη πτυχίου από εκπαιδευτικό ίδρυμα άλλου κράτους μέλους προϋποθέτει συνήθως διαμονή στο κράτος μέλος εντός του οποίου είναι εγκατεστημένο το εκπαιδευτικό ίδρυμα.

35. Εν προκειμένω, δεν ασκεί επιρροή το ζήτημα ποι οι λόγοι ώθησαν την Μ.-Ν. D'Hoop να τύχει εκπαίδευσης στη Γαλλία και πώς κατέληξε ως μαθήτρια στη Lille, κάνοντας έτσι χρήση της ελευθερίας που της απονέμει το άρθρο 18 ΕΚ: επί παραδείγματι, στο πλαίσιο ενός προγράμματος ανταλλαγών ή αποκλειστικώς με δική της πρωτοβουλία. Το δικαίωμα διαμονής αναγνωρίζεται σε κάθε πολίτη της Ενώσεως, ανεξαρτήτως της ιδιότητάς του²⁵. Αν γίνει δεκτό ότι η Μ.-Ν. D'Hoop διέμεινε νομίμως στη γαλλική επικράτεια — πράγμα το οποίο δεν αμφισβητήθηκε κατά τη διαδικασία —, αυτή εμπίπτει για τον άνω λόγο στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής των διατάξεων περί ιθαγενείας της Ενώσεως²⁶.

36. Στο πλαίσιο αυτό, μπορεί να απορριφθεί το επιχείρημα της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου ότι εν προκειμένω δεν

23 — Ο περιορισμός που προβλέπει το άρθρο 18 ΕΚ ότι το δικαίωμα διαμονής ισχύει μόνον «από την επιφύλαξη των περιορισμών και με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στην παρούσα Συνθήκη και στις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή της» ομοίως δεν ασκεί επιρροή στην υπό κρίση υπόθεση.

24 — Για μια επισκόπηση των αρχών αυτών, παραπέμπω απλώς στην απόφαση της 22ας Ιανουαρίου 2002, C-31/00, Nicolas Dreesen (Συλλογή 2002, σ. I-663).

25 — Βλ. οδηγία 90/364/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1990, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής (ΕΕ L 180, σ. 26).

26 — Πρβλ., και υπό την έννοια αυτή, απόφαση Martínez Sala, προπαρατεθείσα, σκέψη 61.

πρόκειται περί επαγγελματικής εκπαίδευσης, οπότε η Κοινότητα είναι αναρμόδια. Φρονώ ότι η άποψη αυτή όχι μόνον είναι εσφαλμένη, αλλά και δεν ασκεί επιρροή. Η διάκριση αναλόγως της μορφής εκπαίδευσης δεν είναι ουσιώδης για την υπό κρίση υπόθεση. Η υπόθεση δεν αφορά τόσο την εκπαίδευση καθαυτή, αλλά τα δικαιώματα των οποίων απολαύουν οι νέοι ως πολίτες της Ενώσεως, τα οποία τους επιτρέπουν να παρακολουθήσουν εντός άλλου κράτους μέλους μέρος των σπουδών, οι οποίες αναγνωρίζονται ως ισότιμες στη χώρα τους. Εξάλλου, όπως ισχυρίστηκε η Επιτροπή, η έννοια της «επαγγελματικής εκπαίδευσης» έχει ερμηνευθεί διασταλτικώς από την έκδοση της αποφάσεως Humbel και μπορεί να περιληφθεί σ' αυτή και η δευτεροβάθμια εκπαίδευση²⁷. Επιπλέον, όπως θα εξηγήσω κατωτέρω, οι διατάξεις της Συνθήκης που αφορούν τον τομέα της εκπαίδευσης δεν περιορίζονται πλέον στην επαγγελματική εκπαίδευση, αλλά εμπίπτει σήμερα σ' αυτές η εκπαίδευση κάθε επιπέδου, περιλαμβανομένης της μέσης εκπαίδευσης.

37. Το ONEM ισχυρίστηκε κατ' ουσίαν, υπό το πρίσμα της αποφάσεως Επιτροπή κατά Βελγίου, ότι εν προκειμένω πρόκειται περί αντίστροφης δυσμενούς διακρίσεως σε μία κατά τα λοιπά αμγώς εσωτερική κατάσταση. Παρατηρεί ότι το πεδίο εφαρμογής της αποφάσεως Επιτροπή κατά Βελγίου περιορίζεται στα συντηρούμενα τέκνα των κατοίκωντων στο Βέλγιο διακινουμένων εργαζομένων που κατάγονται από άλλα κράτη μέλη²⁸ και, επομένως, δεν καλύπτει την αντίστροφη διάκριση εις βάρος Βέλγου

υπηκόου ο οποίος αναζητεί για πρώτη φορά εργασία και ο οποίος ολοκλήρωσε τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή του σε ίδρυμα άλλου κράτους μέλους πλην του Βελγίου.

38. Ο ισχυρισμός αυτός συνίσταται στο ότι εν προκειμένω δεν υπάρχει το διασυνοριακό στοιχείο με συνέπεια ότι το πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο δεν μπορεί, κατ' αρχήν, να έχει εφαρμογή²⁹. Από τα εκτεθέντα πραγματικά περιστατικά προκύπτει όμως σαφώς ότι όντως υπάρχει διακρατική διάσταση στην οποία το κοινοτικό δίκαιο προσδίδει συγκεκριμένες συνέπειες. Το γεγονός ότι η M.-N. D'Hoop επικαλείται το κοινοτικό δίκαιο κατά της χώρας της οποίας έχει την ιθαγένεια δεν είναι καθοριστικό, κατά παγία νομολογία, για τη μη εφαρμογή του κανόνα της απαγορεύσεως των διακρίσεων. Η Συνθήκη δεν μπορεί να ερμηνεύεται κατά τρόπο που να αποκλείονται από τις ευεργετικές διατάξεις του κοινοτικού δικαίου οι υπήκοοι συγκεκριμένου κράτους μέλους, όταν αυτοί, επειδή είχαν συνήθη διαμονή στο έδαφος άλλου κράτους μέλους και άσκησαν εκεί δραστηριότητες που εμπίπτουν στο κοινοτικό δίκαιο, βρίσκονται, έναντι του κράτους καταγωγής τους, σε κατάσταση παρόμοια με αυτή όλων εκείνων που απολαύουν των δικαιωμάτων και ευκαιριών που εξασφαλίζει η Συνθήκη³⁰.

39. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η M.-N. D'Hoop μπορεί να επικαλεσθεί ως προς την

27 – Απόφαση Humbel, προπαρατεθείσα, σκέψεις 10 έως 12.

28 – Βλ. σκέψη 17 της αποφάσεως.

29 – Βλ., επί παραδείγματι, απόφαση της απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 1999, C-97/98, Jägerskiöld (Συλλογή 1999, σ. I-7319, σκέψεις 42 έως 45).

30 – Βλ. ήδη απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 1979, 115/78, Knoors (Συλλογή τόμος 1979/I, σ. 169, σκέψη 24). Βλ., ειδικότερα, απόφαση της 31ης Μαρτίου 1993, C-19/92, Kraus (Συλλογή 1993, σ. I-1663, σκέψεις 15 και 16).

κατάστασή της τα ειδικά δικαιώματα τα οποία οι πολίτες της Ενώσεως αντλούν από τη Συνθήκη, μεταξύ των οποίων το δικαίωμα να μην υφίστανται διακρίσεις.

3. Οι διατάξεις της Συνθήκης περί παιδείας και απασχολήσεως

40. Πριν διερευνήσω λεπτομερέστερα τη δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 12 ΕΚ στην υπό κρίση περίπτωση, θα εξετάσω, ως εκ περισπού, ακόμη δύο εξελίξεις του δικαίου οι οποίες μπορούν ίσως να έχουν σημασία, έστω και έμμεση, για την έκδοση αποφάσεως επί της παρούσας υποθέσεως. Η πρώτη εξέλιξη αφορά τις κοινοτικές δράσεις στον τομέα της παιδείας, της επαγγελματικής εκπαίδευσως και της νεολαίας (άρθρα 149 και 150 ΕΚ)³¹. Η δεύτερη εξέλιξη συνδέεται με τη συντονισμένη πολιτική απασχολήσεως (άρθρα 125 έως και 130 ΕΚ).

41. Θα αρχίσω με την πολιτική που αφορά την παιδεία, την επαγγελματική εκπαίδευση και τη νεολαία. Λόγω της εξέλιξεως της ολοκληρώσεως των αγορών, δίδεται όλο και μεγαλύτερη προσοχή στην παιδεία και στη διασυννοριακή της διάσταση. Τα κράτη μέλη αναγνωρίζουν όλο και περισσότερο τη σπουδαιότητα της δημιουργίας, της διαδόσεως και της χρήσεως της γνώσεως, μεταξύ

άλλων για την ενίσχυση της ανταγωνιστικής θέσεως και της δυνατότητας απασχολήσεως³². Η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει δημιουργήσει ένα περιβάλλον το οποίο ευνοεί τη διασυννοριακή παροχή εκπαίδευσως. Η διακρατική εκπαίδευση θεωρείται εξάλλου σημαντικό όργανο για την προώθηση της αλληλεγγύης και της ανοχής, καθώς και για την ενίσχυση της διαδόσεως του πολιτισμού εντός της Ευρωπαϊκής Ενώσεως.

42. Στο πλαίσιο αυτό, η Κοινότητα εκπληρώνει ιδιαίτερη λειτουργία. Κατά το άρθρο 3, στοιχείο π', ΕΚ, η Κοινότητα παρέχει συμβολή σε μια παιδεία και κατάρτιση υψηλού επιπέδου. Το άρθρο 149, παράγραφος 2, ΕΚ ορίζει ότι η δράση της Κοινότητας έχει ως στόχο να αναπτύσσει την ευρωπαϊκή διάσταση της παιδείας και να ευνοεί την ανάπτυξη των ανταλλαγών νέων. Προς εκπλήρωση των αποστολών αυτών, τα κοινοτικά όργανα ανέλαβαν εν τω μεταξύ ορισμένες πρωτοβουλίες. Η σημαντικότερη και πιο γνωστή είναι το πρόγραμμα «Σωκράτης», το οποίο περιλαμβάνει οκτώ κοινοτικές δράσεις³³. Ένα από αυτά τα προγράμματα δράσεως αφορά ειδικώς τη σχολική εκπαίδευση («Comenius»)³⁴. Άλλες

32 – Πρβλ., συναφώς, τα συμπεράσματα της προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισαβώνας της 23ης και 24ης Μαρτίου 2000, με θέμα «απασχόληση, οικονομικές μεταρρυθμίσεις και κοινωνική συνοχή» (μπορεί κανείς να τα συμβουλευθεί, μεταξύ άλλων, στο www.europarl.eu.int/home, υπό τον τίτλο «δραστηριότητες» και, κατόπιν, «σύνοδοι κορυφής»).

33 – Απόφαση 253/2000/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Ιανουαρίου 2000, για τη θέσπιση του δεύτερου σταδίου του προγράμματος κοινοτικής δράσης στον τομέα της εκπαίδευσως «Σωκράτης» (ΕΕ L 28, σ. 1).

34 – Βλ. το παράρτημα της αποφάσεως, σημείο II, δράση 1. Ομολογούμενος, αυτό το πρόγραμμα δράσεως, ανθετως επί παραδείγματι προς το πρόγραμμα «Erasmus» για την ανώτατη εκπαίδευση, δεν αφορά την κληρονομία των μαθητών.

31 – Κατά την παρούσα διαδικασία, η Μ.-Ν. D'Hoop και η Επιτροπή αναφέρθηκαν, προς στήριξη των απόψεών τους, στις διατάξεις αυτές και στην εφαρμογή τους.

δράσεις της Κοινότητας αφορούν ειδικότερα διάφορες δραστηριότητες των νέων³⁵.

43. Η υλοποίηση του προγράμματος αυτού είναι αλληλένδετη με την κινητικότητα των νέων, οι οποίοι κατά τον τρόπο αυτόν ασκούν το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας μεταξύ των κρατών μελών. Στην υπό κρίση υπόθεση, η Μ.-Ν. D'Hoop, ως πολίτης της Ενώσεως, άσκησε το δικαίωμά της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο πλαίσιο των προεκτεθέντων σκοπών της Συνθήκης. Είναι αξιοσημείωτο ότι, όπως εκτίθεται στη διάταξη περί παραπομπής, η Μ.-Ν. D'Hoop, με το δικόγραφο της προσφυγής της, ισχυρίστηκε ότι «εμφορούμην] από ελεύθερο πνεύμα και στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής οικοδόμησης, ενετάχθ[η], επί τέσσερα έτη, στο γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα». Το στοιχείο αυτό αποτελεί έναν επιπλέον λόγο για τον οποίο η κατάστασή της εμπίπτει στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης.

44. Ένα δεύτερο επιχείρημα μπορεί, ως εκ περισπού, να αντληθεί από τη φύση του βελγικού επιδόματος αναμονής και από τη σχέση του με τους κοινοτικούς στόχους στον τομέα της απασχολήσεως. Η στρατηγική της Κοινότητας για την απασχόληση περιλαμβάνει προγράμματα για την καταπολέμηση της ανεργίας των νέων τα οποία περιέχουν μέτρα για την ανεύρεση εργασίας, όπως είναι η δημιουργία επαγγελματικής πίστεως για τους νεαρούς ανέργους. Η συντονισμένη

ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση, η οποία βασίζεται στον τίτλο της Συνθήκης περί απασχολήσεως και δρομολογήθηκε κατά την έκτακτη σύνοδο για την απασχόληση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Λουξεμβούργο το 1997, κατέληξε εν τω μεταξύ σε συγκεκριμένες κατευθυντήριες γραμμές προς τα κράτη μέλη επί του ζητήματος αυτού, των οποίων η εφαρμογή ελέγχεται ετησίως³⁶.

45. Αυτοί οι στόχοι συνάδουν πλήρως προς τα προγράμματα απασχολήσεως όπως αυτά που δημιουργήθηκαν με την επίμαχη βελγική νομοθεσία, στα οποία μπορεί να μετάσχει ο δικαιούχος ο οποίος συγχρόνως εισπράττει χρηματικό επίδομα. Το τμήμα της βελγικής ασφαλίσεως ανεργίας που παρέχει ενεργό αρωγή περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, προγράμματα βάσει των οποίων παρέχονται στους εργοδότες χρηματικά κίνητρα προκειμένου να προσλαμβάνουν νεαρούς που εισπράττουν επίδομα αναμονής³⁷. Λαμβανομένου υπόψη του περιεχομένου των κατευθυντηρίων γραμμών περί της απασχολήσεως, η απαγόρευση της προσβάσεως στα προγράμματα αυτά στους ημεδαπούς, αποκλειστικώς και μόνο λόγω του ότι ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση

36 – Βλ. απόφαση 2001/63/ΕΚ του Συμβουλίου, της 19ης Ιανουαρίου 2001, για τις κατευθυντήριες γραμμές της πολιτικής απασχολήσεως των κρατών μελών για το 2001 (ΕΕ L 22, σ. 18, ιδίως το κεφάλαιο I του παραρτήματος), και σύσταση 2001/64/ΕΚ του Συμβουλίου, της 19ης Ιανουαρίου 2001, περί εφαρμογής των πολιτικών των κρατών μελών για την απασχόληση (ιδίως την αιτιολογητή σκέψη 12, όπου εκτίθεται ότι για την αντιμετώπιση της ανεργίας των νέων, η οποία αποτελεί μακροχρόνιο πρόβλημα για τα περισσότερα κράτη μέλη, όλοι οι νέοι θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα εισόδου στον κόσμο της εργασίας προτού συμπληρώσουν έξι μήνες ανεργίας).

37 – Για μια λεπτομερέστερη επισκόπηση της εφαρμοστέας βελγικής κανονιστικής ρυθμίσεως, βλ. απόφαση Επιτροπής κατά Βελγίου, προπαρατεθείσα, ιδίως τις σκέψεις 3 έως 8 και 38. Η απόφαση επί της υποθέσεως εκείνης εινδότησε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστάσεων της κρίσεως δόση.

35 – Βλ. ιδίως, όσον αφορά την υπό κρίση υπόθεση, τα άρθρα 2 και 5 του ισχύοντος κοινοτικού προγράμματος δράσεως «Νεολαία» (απόφαση 1031/2000/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Απριλίου 2000, ΕΕ L 117, σ. 1).

εντός άλλου κράτους μέλους, αντιβαίνει προς τις εν λόγω κατευθυντήριες γραμμές. Σύμφωνα με την κοινοτική πολιτική στον εν λόγω τομέα, η Μ.-Ν. D'Hoop έπρεπε ακριβώς να τύχει υποστηρίξεως εκ μέρους των αρχών του κράτους μέλους του οποίου έχει την ιθαγένεια στην προσπάθειά της να μετάσχει ενεργά στην αγορά εργασίας. Δεν είναι όμως πολύ πιθανόν ότι θα μπορούσε να αξιώσει να μετάσχει σε τέτοιο πρόγραμμα απασχολήσεως εντός άλλου κράτους μέλους.

B — Δυσμενής διάκριση λόγω ιθαγενείας

46. Δεδομένου ότι, κατά τη γνώμη μου, έχει αποδειχθεί ότι η περίπτωση της Μ.-Ν. D'Hoop εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης, πρέπει να διερευνηθεί αν ένας πολίτης της Ενώσεως, ευρισκόμενος σε κατάσταση όπως αυτή της κύριας δίχης, μπορεί να επικαλεσθεί βασίμως την απαγόρευση του άρθρου 12 ΕΚ, σε συνδυασμό με τις διατάξεις της Συνθήκης περί ιθαγενείας³⁸.

47. Το Δικαστήριο έχει ήδη αποφανθεί ότι η Συνθήκη απονέμει στους πολίτες της Ενώσεως οι οποίοι βρίσκονται στην ίδια κατάσταση το δικαίωμα να τυγχάνουν της ίδιας νομικής μεταχειρίσεως, ανεξαρτήτως ιθαγενείας και υπό την επιφύλαξη των ρητώς προβλεπομένων εξαιρέσεων³⁹. Επομένως,

ένας Βέλγος υπήκοος μπορεί να επικαλεσθεί στο Βέλγιο το άρθρο 12 ΕΚ σε όλες τις καταστάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου.

48. Στην παρούσα διαδικασία ανέκλυψε το σημαντικό ζήτημα με ποια ομάδα προσώπων μπορεί να συγκριθεί άτομο το οποίο βρίσκεται στην κατάσταση της Μ.-Ν. D'Hoop. Η Βελγική Κυβέρνηση φρονεί ότι, κατόπιν της τροποποίησης της επίμαχης κανονιστικής ρυθμίσεως, οι ημεδαποί και οι ενδιαφερόμενοι κοινοτικοί υπήκοοι μπορούν να υπαχθούν στην κανονιστική ρύθμιση περί του επιδόματος αναμονής υπό τις ίδιες προϋποθέσεις. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ο εκπρόσωπος της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου ισχυρίστηκε ότι δεν τίθεται θέμα άνισης μεταχειρίσεως, δεδομένου ότι ο υπήκοος άλλου κράτους μέλους ο οποίος για πρώτη φορά αναζητεί εργασία στο Βέλγιο δικαιούται εξίσου να επικαλεσθεί την εν λόγω κανονιστική ρύθμιση.

49. Δεν συμφερίζομαι την άποψη αυτή. Στο πλαίσιο των κανόνων της Συνθήκης περί απαγορεύσεως των διακρίσεων, πρέπει να συγκρίνονται παρεμφερείς περιπτώσεις. Έτσι, στην υπόθεση Επιτροπή κατά Βελγίου, το Δικαστήριο συγκρίνει εμμέσως τις προϋποθέσεις που ισχύουν για τα τέκνα των διακινουμένων εργαζομένων με τις προϋποθέσεις που εφαρμόζονται ως προς τα

38 — Πρβλ., όσον αφορά την εξέταση του ίδιου ζητήματος, απόφαση Grzelczyk, προπαρατεθείσα, σκέψη 30.

39 — Απόφαση Grzelczyk, προπαρατεθείσα, σκέψεις 30 έως 32. Το Δικαστήριο έχει παγίως αποφανθεί και στις υποθέσεις στις οποίες οι κοινοτικοί υπήκοοι της εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ως αποδέκτες υπηρεσιών, ότι οι εθνικές διατάξεις δεν μπορούν να εισάγουν διάκριση εις βάρος προσώπων στα οποία το κοινοτικό δίκαιο έχει αναγνωρίσει δικαίωμα ίσης μεταχειρίσεως (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 1989, 186/87, Cowan, Συλλογή 1989, σ. 195).

τέκνα των Βέλγων εργαζομένων⁴⁰. Στην περίπτωση της M.-N. D'Hoop, όπως έχει προεκτεθεί, δεν υπάρχει αμφισβήτηση ως προς το ζήτημα αν οι γονείς της είναι δικαιούμενοι εργαζόμενοι. Ως Βελγίδα υπήκοος, η M.-N. D'Hoop συνδέεται αναμφισβήτητα με τη βελγική έννομη τάξη. Λόγω της ιθαγενείας της, έχει άδεια διαμονής στο Βέλγιο και από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτει ότι πραγματοποίησε πανεπιστημιακές σπουδές στη χώρα εκείνη πριν ζητήσει την καταβολή επιδόματος. Επομένως, είναι προφανές ότι η κατάσταση της M.-N. D'Hoop πρέπει να συγκριθεί με αυτή των Βέλγων υπηκόων που πραγματοποίησαν ισότιμες σπουδές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και παρακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές στο Βέλγιο. Πράγματι, μόνον το γεγονός ότι η M.-N. D'Hoop ολοκλήρωσε τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή της σε άλλο κράτος μέλος και όχι στο Βέλγιο εμποδίζει τη χορήγηση του επιδόματος αναμονής. Αυτή είναι η αποφασιστική διαφορά προς τους Βέλγους αιτούντες που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους στο Βέλγιο και, όπως και η M.-N. D'Hoop, πληρούν κατά τα λοιπά τις αντικειμενικές προϋποθέσεις προκειμένου να δικαιούνται επίδομα αναμονής.

50. Η βελγική νομοθεσία θέτει την M.-N. D'Hoop σε δυσμενή θέση σε σχέση με τους Βέλγους υπηκόους οι οποίοι έτυχαν μέσης εκπαίδευσης στο Βέλγιο, καθόσον προβλέπει ότι για τη χορήγηση του επιδόματος πρέπει ο αιτών να έχει πραγματοποιήσει και ολοκληρώσει τις σπουδές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο Βέλγιο. Συνεπώς, το επί-

δικο βασιλικό διάταγμα εισήγαγε διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των Βέλγων υπηκόων που δεν έκαναν χρήση του δικαιώματός τους ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής και αυτών που όντως άσκησαν το εν λόγω δικαίωμα⁴¹. Πράγματι, ένας Βέλγος σπουδαστής ο οποίος παρακολούθησε και ολοκλήρωσε όλες τις σπουδές του στο Βέλγιο πληροί αναμφισβήτητα την προϋπόθεση του άρθρου 36, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, στοιχείο α, του βασιλικού διατάγματος. Ένας Βέλγος σπουδαστής όπως η M.-N. D'Hoop, ο οποίος έχει παρακολουθήσει μέρος των σπουδών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε άλλο κράτος μέλος και έχει ολοκληρώσει εκεί τον κύκλο αυτό σπουδών, δεν μπορεί, εξ αυτού του λόγου, να τύχει του επιδόματος αναμονής. Συνεπώς, η επίδικη προϋπόθεση εισάγει, εις βάρος της M.-N. D'Hoop, διάκριση υπό την έννοια του άρθρου 12 ΕΚ.

51. Συναφώς, πρέπει να γίνει σύγκριση με την υπόθεση Kraus. Στην υπόθεση εκείνη, οι γερμανικές αρχές αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν ότι ένας Γερμανός υπήκοος μπορούσε, χωρίς προηγούμενη άδεια, να χρησιμοποιεί έναν ακαδημαϊκό τίτλο τον οποίο έλαβε κατόπιν μεταπτυχιακών σπουδών εντός άλλου κράτους μέλους. Η άδεια αυτή δεν απαιτούνταν για τη χρησιμοποίηση τίτλου ληφθέντος από γερμανικό πανεπι-

40 — Απόφαση Επιτροπής κατά Βελγίου, προπαρατεθείσα, σκέψεις 26 έως 30.

41 — Βλ. υπό παρόμοια έννοια, απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 1997, C-495 και C-595, Stöber και Piosa Pereira (Συλλογή 1997, σ. I-511, σκέψη 38). Βλ. επίσης απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 1997, C-322/95, Iurianto (Συλλογή 1997, σ. I-4881). Οι αποφάσεις αυτές αφορούν μισθωτούς ή μη μισθωτούς, αλλά δεν υπάρχει κανένας λόγος να μην εφαρμοστούν κατ' αναλογία στο πλαίσιο των διατάξεων περί ιθαγενείας της Ενώσεως. Το προφιλετούμενο στο άρθρο 12 δικαίωμα να μην υφίσταται κανείς διακρίσεις λόγω ιθαγενείας ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις που εμπύπτον στο καθ' ύλην και στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης. Κατ' αρχήν, δεν υπάρχει διαφορά αναλόγως του αν πρόκειται για τις οικονομικές ελευθερίες που θεσπίζει η Συνθήκη ή για τα δικαιώματα που συνδέονται με την ιθαγένεια της Ενώσεως.

στήμιο. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, ελλείψει ενδεχόμενης αιτιολογίας, τα άρθρα 39 και 43 ΕΚ δεν επιτρέπουν μια τέτοια κανονιστική ρύθμιση. Πράγματι, το εθνικό μέτρο μπορούσε να παρακωλύσει ή να καταστήσει λιγότερο ελκυστική την άσκηση, από τους υπηκόους των κρατών μελών της Κοινότητας, συμπεριλαμβανομένων των υπηκόων του κράτους μέλους που το έχει θεσπίσει, των θεμελιωδών ελευθεριών που εξασφαλίζονται από τη Συνθήκη⁴².

52. Υπάρχει επίσης μια σημαντική ομοιότητα μεταξύ της καταστάσεως της M.-N. D'Hoop και των πραγματικών περιστατικών επί των οποίων εκδόθηκε η απόφαση Angonese. Στην υπόθεση εκείνη, είχε βασική σημασία η ερμηνεία του άρθρου 39 ΕΚ. Μια ιδιωτική τράπεζα στο Bolzano της Ιταλίας εξαρτούσε το δικαίωμα υποβολής υποψηφιότητας στο πλαίσιο διαγωνισμού για την πρόσληψη προσωπικού από την κατοχή ενός γλωσσικού διπλώματος το οποίο μπορούσε να ληφθεί μόνο σε μία ιταλική επαρχία. Ο R. Angonese, ιταλικής ιθαγενείας, ο οποίος αποδεδειγμένα είχε αποκτήσει αυτές τις απαιτούμενες γλωσσικές γνώσεις κατά τη διάρκεια τετραετούς διαμονής ως φοιτητής στην Αυστρία, αποκλείστηκε αδικώς από τη συμμετοχή για τον ως άνω λόγο. Πράγματι, κάποιος ο οποίος δεν κατοικεί στην επαρχία αυτή έχει, κατά το Δικαστήριο, μικρή πιθανότητα να λάβει το πιστοποιητικό αυτό. Μολονότι το Δικαστήριο έκρινε ότι η προϋπόθεση αυτή αποτελούσε διάκριση εις βάρος των υπηκόων άλλων κρατών μελών έναντι των Ιταλών, δεν υπάρχει κατά τη γνώμη μου καμία αμφιβολία ότι η επιβολή της επίδικης προϋποθέσεως είναι επικριτέα και ως προς τον

R. Angonese, δεδομένου ότι αυτός είναι Ιταλός υπήκοος ο οποίος απέκτησε τα γλωσσικά του προσόντα εντός άλλου κράτους μέλους⁴³.

53. Επομένως, τόσο ο R. Angonese και ο D. Kraus όσο και η M.-N. D'Hoop τίθενται σε μειονεκτική θέση λόγω μιας εισάγουσας δυσμενή διάκριση διατάξεως του κράτους μέλους της ιθαγενείας τους, η οποία επιβάλλει αναδρομικώς κύρωση για τη διαμονή τους σε άλλο κράτος μέλος, και η δυσμενής μεταχείριση και στις τρεις περιπτώσεις αφορά — έστω και κατά διαφορετικούς τρόπους — την πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Η διαφορά έγκειται κατ' ουσίαν στο ότι το Δικαστήριο με τις αποφάσεις Angonese και Kraus μπορούσε να εξετάσει την εθνική διάταξη υπό το πρίσμα της απαγορεύσεως των διακρίσεων που προβλέπουν τα άρθρα 39 και 43 ΕΚ, ενώ εν προκειμένω, λαμβανομένων υπόψη των ειδικών συνθηκών της υποθέσεως, πρέπει να επιλεγεί η εκτίμηση βάσει της γενικής διατάξεως περί απαγορεύσεως των διακρίσεων του άρθρου 12 ΕΚ.

54. Η άνιση μεταχείριση, υπό την έννοια του άρθρου 12 ΕΚ, μπορεί να δικαιολογηθεί μόνον εφόσον βασίζεται σε αντικειμενικούς λόγους, οι οποίοι δεν έχουν σχέση με την ιθαγένεια των θιγομένων προσώπων και οι οποίοι είναι ανάλογοι προς τους θεμτούς

42 — Βλ. απόφαση Kraus, παραρτηθείσα, σκέψη 32.

43 — Απόφαση της 6ης Ιουνίου 2000, C-281/98, Angonese (Συλλογή 2000, σ. I-4139, σκέψεις 38 έως 41).

σκοπούς του εθνικού δικαίου⁴⁴. Επομένως, πρέπει ακόμη να εξετασθεί αν στην υπό κρίση περίπτωση υπάρχει αντικειμενικός δικαιολογητικός λόγος, ο οποίος εφαρμόζεται κατά τρόπο ανάλογο προς τον σκοπό του. Η αντικειμενική δικαιολογία πρέπει να αφορά την εν λόγω δυσμενή διάκριση και τούτο συνεπάγεται ότι πρέπει να βρεθεί αντικειμενική δικαιολογία για τη διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των Βέλγων υπηκόων οι οποίοι ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους στο Βέλγιο και των συμπατριωτών τους οι οποίοι την ολοκλήρωσαν εντός άλλου κράτους μέλους.

55. Συναφώς, ούτε η Βελγική Κυβέρνηση ούτε το ΟΝΕΜ προέβαλαν αντικειμενικούς δικαιολογητικούς λόγους⁴⁵. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Επιτροπή επισήμανε ότι κατά την άποψή της θα υπήρχε δικαιολογητικός λόγος εφόσον για την καταβολή του επιδόματος αναμονής προβλεπόταν η προϋπόθεση να έχει περατώσει ο δικαιούχος τον τελευταίο κύκλο σπουδών του στη χώρα του. Πράγματι, δεν μπορεί να υποχρεωθεί ένα κράτος μέλος να επεκτείνει την καταβολή του επιδόματος αναμονής σε κάθε φοιτητή ο οποίος περάτωσε τις σπουδές του εντός της Κοινότητας και στη συνέχεια μεταβαίνει στην οικεία χώρα προς αναζήτηση πρώτης εργασίας. Η Επιτροπή ισχυρίζεται ότι στην περίπτωση αυτή μπορεί να απαιτείται κάποιος δεσμός του φοιτητή με το κράτος μέλος.

56. Ο σκοπός του βασιλικού διατάγματος είναι, εν ολίγοις, να καταστεί ομαλότερη η

μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας και να διασφαλιστεί κάποιο κατώτατο όριο διαβίωσης για τους ενδιαφερομένους. Κατά την άποψή μου, είναι σαφές ότι ο σκοπός αυτός δεν συμβιβάζεται με τον αποκλεισμό των ημεδαπών από το δικαίωμα εισπράξεως επιδόματος απλώς και μόνο διότι δεν ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους σε βελγικό εκπαιδευτικό ίδρυμα, αλλά σε εκπαιδευτικό ίδρυμα άλλου κράτους μέλους. Επιπλέον, η προϋπόθεση αυτή υπερβαίνει το μέτρο αυτού που είναι αναγκαίο για να διασφαλισθεί η ύπαρξη πραγματικού συνδέσμου με τη βελγική αγορά εργασίας. Στην υπό κρίση περίπτωση, ο σύνδεσμος αυτός υπάρχει σαφώς. Προκύπτει όχι μόνον από την ιθαγένεια της M.-N. D'Hoop, αλλά και από το ότι ο τίτλος σπουδών που έλαβε στη Γαλλία έχει αναγνωρισθεί στην χώρα της ως ισότιμος και από το ότι παρακολούθησε πανεπιστημιακές σπουδές στο Βέλγιο πριν υποβάλει την αίτηση καταβολής επιδόματος.

57. Ως εκ τούτου, θεωρώ ότι στην υπό κρίση περίπτωση, η οποία εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 18 ΕΚ, η απαγόρευση του άρθρου 12 ΕΚ δεν επιτρέπει την απόρριψη αιτήσεως χορηγήσεως επιδόματος αναμονής. Η περίπτωση της M.-N. D'Hoop συμβιβάζεται με την εικόνα της διαρκώς αυξανόμενης κινητικότητας πέραν των συνόρων των οικονομικώς μη ενεργών πολιτών. Σήμερα, η ελεύθερη κυκλοφορία μαθητών και σπουδαστών και η αναγνώριση της ισοτιμίας της εκπαίδευσής που έχει ολοκληρωθεί εντός άλλου κράτους μέλους θεωρούνται σημαντικά κεκτημένα στο πλαίσιο της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσής. Συνεπώς, οι ημεδαποί οι οποίοι έκαναν χρήση αυτών των κεκτημένων δεν επιτρέπεται να υφίστανται διάκριση.

44 – Βλ., υπό την έννοια αυτή, επί παραδείγματι την απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 1998, C-274/96, Bickel και Franz (Συλλογή 1998, σ. I-7637, σκέψη 27).

45 – Τέτοια λόγια ωσαύτως δεν μπορούν να συναχθούν από την απόφαση Επιτροπής κατά Βελγίου, προπαρατεθείσα.

V – Πρόταση

58. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρων προτείνω να δοθεί στο υποβληθέν από το Tribunal du travail de Liège ερώτημα η ακόλουθη απάντηση:

«Το άρθρο 12 της Συνθήκης δεν επιτρέπει να αποκλείεται η χορήγηση επιδομάτων αναμονής, υπό την έννοια του άρθρου 36 του βελγικού βασιλικού διατάγματος της 25ης Νοεμβρίου 1991, όπως τροποποιήθηκε με το βελγικό βασιλικό διάταγμα της 13ης Δεκεμβρίου 1996, σε Βέλγο υπήκοο ο οποίος, αφού παρακολούθησε πανεπιστημιακές σπουδές στη χώρα του, αναζητεί στη χώρα αυτή πρώτη εργασία, ο οποίος ολοκλήρωσε τις σπουδές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εντός άλλου κράτους μέλους και του οποίου ο τίτλος σπουδών αναγνωρίζεται ως ισότιμος προς το εθνικό πιστοποιητικό ολοκλήρωσης σπουδών ανώτερης εκπαίδευσης, με την αιτιολογία ότι δεν ολοκλήρωσε τις σπουδές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε εκπαιδευτικό ίδρυμα της χώρας του.»